

Ристо ХРИСТОВ

СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО НА ВАРДАРСКА МАКЕДОНИЈА МЕЃУ ДВЕТЕ СВЕТСКИ ВОЈНИ НИЗ АРХИВСКИ ИЗВОРИ

Крупните политичко-територијални и економски промени извршени во текот на Балканските и Првата светска војна значеа за Македонија крај на една етапа и почеток на сосема нови и поинакви услови за нејзиниот натамошен стопански и општествен развиток. На крајот на војните Македонија се најде распарчена помеѓу буржоазиите на соседните балкански држави (Грција, Бугарија и Србија), со разорени материјални производни сили и стопански наполно исцрпена. Економската целост на Македонија, која започна да се формира особено во последните векови и децении од турското владеење и во условите на позабрзано навлегување на новите капиталистички стокотно-парични облици на стопанисување, беше разбиена, а нејзиното национално ткиво, кое во тие услови засилено се обликуваше, исто така, беше раскинато.

Македонија, во периодот меѓу двете светски војни, во целина земено, претставуваше аграрна земја. Селанството сочинувало околу три четвртини од сето население, а земјоделството заедно со сточарството се јавувало како најзначајна стопанска гранка којашто ја обезбедувала егзистенцијата на најголемиот дел од населението. Поради тоа е сосема разбирливо што секое иследување на стопанските, политичките, револуционерно-ослободителните и другите движења и процеси во Македонија од овој период неизбежно мора да тргне од состојбата и односите во земјоделството и положбата на селанството како најброен општествен слој и најзначаен фактор на општествените промени и преобразувања.

Меѓутоа, еднакво големиот интерес за проучување на стопанските движења и промени во Македонија во нејзините етнички граници наидува на сериозни тешкотии. Непремостиви се пречките, особено кога се сака стопанскиот развиток на деловите на Македонија кои останаа во составот на Грција

(Егејска Македонија) и Бугарија (Пиринска Македонија), да сè проследи истиот преку архивски извори, кои секојпат се, како што е познато, извори од првостепена важност. Од политичкоидеолошки причини архивската граѓа во овие земји, и покрај тоа што измина толку многу време, сè уште не е достапна за истражувачите од СР Македонија.

Сосема поинаква е положбата во поглед на архивските извори за стопанскиот развиток на Вардарска Македонија во меѓувоениот период. Документи со различна историска и научна вредност кои потекнуваат од дејноста на бројни и различни органи и стопански институции се наоѓаат во соодветните фондови на Архивот на Југославија во Белград, Архивот на Македонија и Архивот на Скопје. Во Архивот на Југославија особено богати со архивски материјали се фондот на Министерството за трговија и индустрија, фондот на Министерството за земјоделство и фондот на Министерството за финансии. Состојбата со фондовите на Архивот на Македонија и Архивот на Скопје е поинаква. Ниту еден фонд што се однесува на стопанската проблематика на Вардарска Македонија од овој период не е целосен, додека постојните податоци, констатации и рефлексии се скудни, фрагментарни и се однесуваа главно на персоналната страна на проблемите.

Во еден прилог од ваков карактер мошне многу се стеснети можностите на авторот за да може во неопходната широчина и со нужната задлабоченост да ги изложи сите аспекти на третириониот проблем и сите релевантни сознанија до кои ќе дојде во текот на истражувањето. Просторните можности на списанието, сосема разбирливо, се ограничени. Од друга страна и архивските извори со кои се располага во моментот на работата врз прилогот имаат ограничен карактер. Од тие причини во овој прилог е направен напор врз основа на расположливите архивски извори, првенствено од фондовите на Архивот на Југославија, да се проследи состојбата и да се воочат само некои проблеми на селското стопанство на Вардарска Македонија во разгледуваниов период меѓу двете светски војни.

1. Последиците од војните

Секоја војна ги разорува производните сили на завојуваните страни и физички го уништува нивното материјално богатство. Балканските и Првата светска војна, со своите крупни и далекусежни последици, не претставувале во овој поглед никаков исклучок. Но војните никогаш не ги погодуваат еднакво сите завојувани страни. Најтешки се секогаш последиците за земјата на чија територија се водат воените дејства и операции. Последиците од војните беа за Македонија, респективно и за нејзиниот вардарски дел, дотолку поголеми што таа за сето време на војните беше во средиштето на настаните, буквално беше претворена во воен логор и претставуваше полигон за воените дејства на завојуваните страни.

Војните целосно го упропастиле земјоделството и селанството. Селаните од повеќе села на Прилепскиот срез се жалат до Министерството за финансии во Белград дека најнапред Балканските војни, а потоа и „светската војна“ сè им упропастиле —куќите, имотите, земјоделскиот инвентар — барајќи наедно да бидат ослободени од долговите што уште од порано ги направиле кај Зиратната (Земјоделската) банка, или пак долговите барем да им бидат компензирани за штетите што ги претрпеле за време на војните, бидејќи по завршувањето на војните новата српска власт барала од сите земјоделци со интерес да ги вратат заемите што своевремено ги направиле кај оваа банка¹.

„Нема во нашата држава општествена класа — се вели во еден извештај од Битолскиот округ — која така страшно настрада од светската војна и која заради социјалните реформи е доведена до просјачки стап, како што е тоа случај со ситните земјоделски поседници во јужните краишта на Србија“ (читај: Вардарска Македонија — Р. X.)².

Свиларството, кое во периодот на турско владеење било прилично развиено, во текот на војните претрпело огромни штети. Најголемиот дел од црниците во Гевгелиско и Дојранско, кои служеле за исхрана на свилената буба, биле безразумно посечени од корен и целосно уништени „во најголем дел од бугарската, но исто така и од сојузничката грчка војска за време на своето кантонување во овие срезови“, додека оние што останале биле осакатени од добитокот и закржлавени поради повеќегодишното необработување и некалемење. Во 1918 година свилена буба одгледувале само селата кои останале надвор од воените дејства. Идната 1919 година производството на свилени кожурци изнесувало едвај една осмина од предвоеното производство³.

Свиларството не напреднало многу ниту во натамошните години. Откупот на свилените кожурци не бил гарантиран, додека извозот, поради силната конкуренција, бил речиси невозможен. Тоа го ползувале трговците, особено оние од Солун, кои заедно со месните трговци уште повеќе ги соборувале цените. Приходите не биле во состојба да ги покријат производствените трошоци. Одгледувањето на свилена буба станало нерентабилна дејност. Увозот на вештачка свила, на кој домашното производство на природна свила не успевало да се спротивстави, уште повеќе придонел за опаѓање на производството. Државата не презела ништо за подобрување на положбата и за создавање на услови за развото на свиларството⁴.

¹ Архив на Југославија (Белград), фонд на Министерството за трговија и индустрија, фасцикла 296, архивска единица 905. (Во натамошниот текст: АЈ, МТИ и бројки).

² Исто.

³ АЈ, МТИ, 328—958.

⁴ АЈ. МТИ, 327—957.

Лозарството, коешто во поранешниот период спаѓало меѓу позначајните селскостопански гранки и било застапено на значителни површини, речиси наполно го сосипала филоксерата. Според официјалната земјоделска статистика површините под лозови насади во 1921 година изнесувале 10584 хектари, а во 1922 година само 1070 хектари⁵. Обновувањето на лозовите насади на американска подлога одело споро. Мероводните фактори, како и во случајот на свиларството, не го покажале потребното разбирање за обезбедување на заинтересираните со лозови струкови и други погодности за побрзо обновување на површините под лозови насади⁶.

2. Промени во аграрните односи

Уште во текот на војните крупни промени започнале да настануваат и во аграрните односи. Најголемиот дел од поранешните крупни чифлизи, сопственост првенствено на турските поданици, престанале да постојат. Останале и натаму само уште еден незначителен број на чифлизи како приватни стопанства од полукapиталистички тип. Земјоделските имоти од кои биле составени чифлизите што престанале да постојат продолжиле како приватна сопственост да ги обработуваат семејствата кои на овие имоти со генерации живееле и ги обработувале. Некои од нив биле прогласени за државна сопственост и потоа доделени на колонистичките семејства кои од различни краишта биле населувани во Вардарска Македонија. На тој начин суштествено се измениле чифлигарските аграрно-правни односи кои во последните децении од турското владеење во Македонија претставувале доминантни аграрно-производствени односи во земјоделството на Македонија.

Но со тоа наполно не престанале да постојат односите карактеристични за поранешниот аграрно-правен систем. На чифлизите коишто останале како крупни земјоделски стопанства и натаму опстојувале односите што биле воспоставени помеѓу чифликсајбиите и чифчиите и коишто биле карактеристични за поранешниот период. На обработување, под различни услови, на приватните сопственици и семејствата што немале земја или немале доволно земја им биле издавани и помали и поголеми парцели земја во приватна сопственост, а исто така, и имоти во државна сопственост. Поради недостаток на извори, не може со сигурност да се каже под какви услови семејствата работеле на чифлизите и ги обработувале другите имоти и парцели во приватна сопственост. Природно е да се претпостави дека, веројатно, и натаму се задржале односите на закупување на имотите за определена годишна

⁵ Министерството пољопривреде: Обраѓена земља и житвени принос у 1922. и 1921. год., Белград, 1923.

⁶ АЈ. МТИ, 165—516.

сума пари, нивно обработување со поделба на добивката на половина (наполица) и обработување за наемнина, со тоа што во услови на уште поизразена ориентација на сето стопанство и на земјоделството во правец на капиталистичкиот развој и ориентација кон пазарот, започнале, уште повеќе, да преовладуваат закупничките односи.

Ширењето на закупничките односи го потврдуваат и бројните договори со кои под закуп биле издавани имотите во државна сопственост. По добивањето на имотот во закуп, што редовно станувало на јавна лицитација, закупувачот бил должен веднаш да ја плати половината сума, додека другата половина ја подмирувал по истекот на шестиот месец. Имотите биле издавани под закуп најчесто за една година. При неисполнувањето на обврските од страна на закупувачот, државата имала право по егзекутивен пат да ги наплати своите побарувања. Закупувачот можел да го пренесе правото на закуп на друго лице само со одобрение на Министерството за финансии. Државата го задржувала правото да го раскине закупничкиот договор без било каков надоместок на закупувачот⁷.

Државата ги прогласила за своја сопственост, и ги издавала под закуп за определена сума пари, и имотите на турските поданици кои ја напуштиле Вардарска Македонија. Наполичарите кои од порано постојано работеле на овие посеји, сопственост на крупните турски феудални земјопоседници, настојувале да продолжат да ги обработуваат како своја сопственост. Државата настојувала да го спречи ваквото заземање на овие имоти и наполичарите можеле да продолжат да ги обработуваат имотите само под услов „до конечното спроведување на аграрната реформа“ да плаќаат закупнина на државата. Освен сеидбените површини, под закуп биле издавани и напуштените куќи, дуќани, воденици, ливади, пасишта, овоштарници и дрго⁸.

Многу имоти кои останале без сопственици државата ги издавала под закуп на разни шпекуланти и лихвари кои безмилосно ги експлоатирале селаните кои работеле на овие имоти. Покрај тоа што не им оставале на производителите ниту зрно за семе, како што се практикувало порано, ваквите закупувачи, освен половината од житото, им земале на селаните еден дел

⁷ Архив на Југославија, фонд на Министерството за финансии, фасц. 79, арх. ед. 131. (Во натамошниот текст: АЈ, МФ и бројки). За условите под кои биле издавани во закуп државните имоти и имотите на турските поданици кои ја напуштиле Вардарска Македонија во текот на војните и по завршувањето на војните, особено од 1924—1928 година, кога настапил голем бран на иселување на турски поданици од овој дел на Македонија, може да се види во мојот прилог: Неколку документи за нерасчистени имотно-правни односи во земјоделството на Вардарска Македонија по завршувањето на Првата светска војна, „Историја“, год. XXI, бр. 2, Скопје, 1985.

⁸ АЈ, МФ, 151—234.

и од цела редица други производи (овоштие, зеленчук и сл.). Најчесто, наместо производи, барале да им се плати во пари. „Селаните ова чудо од пљачкање — се вели во еден извештај — го гледаат со расплакани очи не смеејќи да мрднат, бидејќи закупувачите ги штитат наперените бајонети на жандарите, кои се тука за да го заштитат пљачкањето на овие лихвари-закупувачи“⁹.

Имоти под закуп издавале, исто така, и голем број приватни лица (директори на банки, адвокати, службеници и др.), припадници, пред сè, на српската нација, кои до земја дошле при неправедното спроведување на аграрната реформа и колонизацијата. Тие своите имоти ги издавале под закуп најчесто за време од една година и за одредена сума пари, при што наплатувањето на закупнината, што и во овој случај станувало на два пати, обично се врзувало за верските празници (првиот пат за Митровден, 8 ноември, а вториот за Ѓурѓовден, 6 мај¹⁰).

3. Карактерот на земјоделското производство

Земјоделството на Вардарска Македонија се одликувало со вонредна техничка заостанатост, која што, во помала или поголема мерка, била карактеристика и на земјоделството од останатите подрачја на тогашна Југославија. Дрвеното рало, направено и употребувано според вековното искуство, било основно средство за обработување на земјата. Употребата на дрвеното рало, кое успева само да ја разгребе земјата колку да го покрие семето, била во најтесна врска и со недостигот на крупен добиток за влечење. Железниот плуг, кој за разлика од ралото многу подлабоко ја зафаќа и превртува земјата, не можел да го влече закржлавениот добиток со каков што располагаале најголемиот дел од земјоделските производители во Вардарска Македонија.

„За стопанскиот напредок на Јужна Србија (читај: Вардарска Македонија — Р. Х.) — соопштува началникот на Скопскиот округ — не се прави ништо. Земјата се обработува на примитивен начин, онака како што тоа го правеле предците. Производството на житни и индустриски култури е по старо, и никој не најде за потребно да го проучи тоа и да се види што би можело да се направи. Афионовата култура е во опаѓање, никој не ги бара причините за тоа. Тутунот, исто така, успева, но заради ниските цени постои опасност да се престане со негово одгледување. Лозарството, некогаш напредно, е на издишување. Филоксерата речиси наполно го упропасти. Подигањето на нови лозови насади е редок случај¹¹.“

⁹ Исто.

¹⁰ АЈ, МТИ, 165—516.

¹¹ Исто.

Покрај обработувањето на земјата со застарени агротехнички средства, кои во развиените земји одамна биле речиси целосно исфрлени од употреба, за стопански неразвиените и аграрни подрачја, какво што беше подрачјето на Вардарска Македонија меѓу двете светски војни, карактеристично било и засејувањето на најголемиот дел од обработливите површини со житни култури и релативно слабата застапеност на индустриските култури. Според официјалната годишна статистика на Министерството за земјоделство, која од 1921—1933 година (излегувала под наслов „Обраѓена земља и жетвени принос“, а потоа под наслов „Польопривредна годишња статистика“, во Вардарска Македонија во 1921 година, од вкупната обработлива земјоделска површина дури 70,9%, била засејана со житни култури и само 2,3% со индустриски култури. За еден период, од речиси две децении, овој однос не се изменил многу. Во 1939 година на житните култури отпаѓале 64,9% од обработливата површина, додека на индустриските култури само незначителни 4,4 проценти поени¹². Тоа говори за еден сосема бавен развиток и за задржување на аграрниот карактер на Вардарска Македонија во овој период.

И покрај сите поволни почвени и климатски услови за развиток на земјоделството и за одгледување на житни и индустриски култури, меѓу кои првостепено значење им припаѓало на тутунот, афионот, памукот и оризот — предности на Вардарска Македонија што пред другите подрачја постојано биле истакнувани особено од упорните пропагатори кои енергично се залагаа за ширење на спрското стопанско влијание во овој дел на Македонија — објективно земено, сепак не можело да се помине преку очигледниот факт дека и покрај сите тие предности Вардарска Македонија била заостаната аграрна земја, со редица неповолни околности и негативно влијание на низа фактори заради кои „земјоделството му дава на населението многу малку приходи и што е уште полошо — многу помалку отколку што од својата послаба земја добиваат земјоделците од другите делови“¹³. Основните причини за ваквата состојба лежеле во примитивниот начин на обработување на земјата, недостигот на сообраќајни средства, нерегулираноста на трговските односи со соседните земји, погрешно водената политика на Управата на државните монополи во поглед на тутунот, скапото посредување на државата во трговијата со опиум и сл. Заради тоа рентабилноста на најзначајната стопанска гранка на подрачјето на оваа комора — земјоделството — значително била намалена, додека економската положба на земјоделските производители била многу неповолна¹⁴.

¹² Според наведените статистички публикации за овие години.

¹³ АЈ, МТИ, 296—905.

¹⁴ Исто.

При засејувањето на парцелите претежено со житни и други култури наменети, пред сè, за задоволување на сопствените потреби, земјоделските производители во Вардарска Македонија немале многу можности да дојдат до парични средства за подмирување на даночните обврски и другите потреби, како што била, пред сè, набавката на сол, газија, мотики, српови и др. Пазарната ориентација на земјоделството му давала првенствено производството на индустриските култури меѓу кои, според засејаните површини, бројот на производителите, обемот на производството и вредноста на доходот, најзначајно место имале тутунот и афионот. Притоа, може да се рече, дека чисто пазарна култура бил само тутунот. Опиумот добиен од афионот бил наменет за продажба, додека афионовото семе во најголем дел се разменуvalo за зејтин (шарлаган).

Производството на тутун во Вардарска Македонија, што спаѓало меѓу најквалитетните ситнолисни сорти и изнесувало просечно околу 50% од целокупното југословенско производство, опаѓало поради тоа што воспоставениот државен монопол на оваа култура не влијаел стимулативно за ширење на површините и за зголемување на производството, туку бил пресметан на тоа државата да обезбеди сигурен извор на приходи. Државната монополска управа водела сметка единствено за фискалните интереси и никако за самите производители на тутун. Дејноста на оваа управа се сведувала, главно, на распределба на површините по домаќинства, определување на бројот на корените што можеле да бидат засадени, при што, исто така, биле правени големи неправди, диктирање на ниски откупни цени и сузбивање на недозволената трговија со тутун¹⁵.

4. Неправди и злоупотреби при откупот на опиумот

Македонските земјоделски производители немале никаква полза и од откупните цени на опиумот. Афионот и производството на опиум, како и тутунот, исто така бил монополизирана култура. Производителите биле должни произведениот опиум да го предадат во откупните станици во кои стручни лица, врз основа на утврдениот број морфиумски единици, ја утврдувале цената на еден килограм опиум. При ова не е потребно да се подвлекува дека монополизираните цени, во случајот и цените на опиумот, секогаш биле нереално ниски и на штета на непосредните производители, а за сметка на државната каса.

Македонските земјоделски производители трпеле штети не само затоа што откупните цени на опиумот биле редовно ниски, туку и заради постојаните и бројни злоупотреби при откупот и непосредното формирање на цените. Со особено го-

¹⁵ АЈ, МТИ, 165—516.

леми злоупотреби бил поврзан откупот на опиумот. Монопол во откупувањето на опиумот имало „Привилегираното акционерско друштво за откуп на земјоделски производи“ („Призад“), а потоа монополот го добило акционерското друштво „Јузоп“ (Југословенски завод за опиум). На теренот непосредниот откуп и прифаќањето на опиумот од производителите бил препуштен на т.н. повереници. Производителите масовно се жалеле на најразличните злоупотреби вршени од страна на корумпираниите повереници. Во составот на фондот на Министерството за трговија и индустрија при Архивот на Југославија во Белград постои посебна архивска збирка на споменатото друштво „Призад“ во која најголемиот дел од богатството на архивски материјали го сочинуваат извештаите, преставките, поплаките и слични изворни документи во кои се изнесеин проблемите, тешкотиите и неправдите што ги трпеле производителите на опиум во Вардарска Македонија.

Поверениците за откуп на опиум ги назначувале соодветните органи на државната управа. Притоа воопшто не се водело сметка за нивните стручни способности и морални квалитети, туку единствено за тоа „колку тие вредат за односната партија“¹⁶. Откупот редовно започнувал со задоцнување. Тоа го ползувале трговците кои до отпочнувањето на званичниот откуп редовно успевале да преземат од производителите по ниски цени значителни количини опиум. Откуп бил вршен од секое лице кое ќе понудело опиум, без да се води сметка дали лицето навистина одгледува афион и дали количината што ја нуди одговара на засејаната површина и на очекуваното производство. Отсуството на ваква контрола повторно одело во прилог на трговците. Опиумот откупен по ниски цени тие успеале преку производителите и други лица да го продадат на поверениците по повисоки цени, со што згрнувале крупни печалби, често споделувајќи ја печалбата со самите повереници¹⁷.

Настојувајќи да го откупат опиумот по ниски цени поверениците при проценката на квалитетот на понудениот опиум определувале мал број морфиумски единици, што автоматски повлекувало пониска цена. Производителите биле принудени да ги прифаќаат проценката на квалитетот и определената цена. Тие не се осмелувале да бараат дополнителна анализа на квалитетот поради тоа што нуделе мали количини и не биле во состојба да ги надоместат трошоците за ваквата анализа кои паѓале на нивниот товар. Во низа краишта на Вардарска Македонија откупот на опиумот редовно предизвикувал „општа недоверба“ кон работата на поверениците и органите задолжени за водење и спроведување на откупот. „Таквата пос-

¹⁶ АЈ, МТИ, 1792—2931.

¹⁷ Исто.

тапка, по правило, внесувала во откупната работа хаос и донесувала безброј малверзации на штета на производителите¹⁸.

Под изговор дека не располагаат со доволно парични средства поверениците одбивале да го откупат целокупниот понуден опиум, што производителите го носеле во откупните станици во градските центри најчесто во пазарните денови. Од самите повереници производителите биле упатувани кај трговците. Овластените трговци за откупување на опиум секогаш нуделе пониски цени. Потоа поверениците го откупувале опиумот од трговците по пониски цени, одново споделувајќи ја меѓу себе остварената печалба¹⁹.

Во текот на 1933 година филијалата на „Призад“ во Скопје „многу малку работела на откупување на опиумот од новата берба, како и на опиумот од заостанатите стокови од поранешните години“. Цените што „Призад“ ги нудел за новиот (180—195 дин. за кгр.) и за стариот опиум (200—220 дин. за кгр.) биле многу пониски од цените што ги нудела приватната трговска куќа „Шалом“ од Солун (250—270 дин. по кгр. за новиот и 320—360 дин. по кгр. за стариот опиум)²⁰.

Напорите на Трговско-индустриската комора во Скопје правени пред „Призад“ за назначување на еден повереник за откупување на опиумот во Кратовски срез останале безуспешни. Поради тоа производителите од овој срез биле приморани да патуваат дури во Куманово каде што постоела откупна станица, често заради продажба само на еден килограм опиум. Многу ситни производители не успевале да соберат ниту по еден килограм, додека оние што засејувале афион на нешто поголеми површини собирале најмногу до два килограми. Производителите се изложувале на дополнителни трошоци, негодувале и безуспешно барале да им се помогне. „Кратовски срез во овој поглед — стои во истиот извештај — е третиран лошо отколку што се прави со најлошите колонии, бидејќи сета мачна заработувачка на овој сирот народ се слева во џебовите на поверениците од Куманово или на Привилегираното друштво за извоз“²¹.

Повереникот за откуп од Кавадарци според актите на истрагата од септември 1935 година извршил повеќе дела на корупција и со таквата своја работа предизвикал општа недоверба кај производителите на опиум и тукашната општина“. Производителите и општинскиот суд најенергично барале негово сменување²². „Народниот“ пратеник од Велес бил загрижен поради тоа што за повереник на „Призад“ било назначено лице „кое од секогаш било огорчен противник на сите владе-

¹⁸ Исто.

¹⁹ Исто.

²⁰ Исто.

²¹ Исто.

²² Исто.

ачки режими, кое и денес е еден од отровните опозиционери и автономисти, т.е. поборник за независна Македонија“, наедно барајќи од министерот за трговија и индустрија постојниот повереник веднаш да се смени и на неговото место да биде поставено друго лице и при изборот да се води сметка за неговата политичка определеност и верност на режимот²³.

5. Даночната оптовареност на селанството

Положбата на селанството во Вардарска Македонија во овој период вонредно многу ја влошувале и несразмерно високите даночни обврски. Наспроти нискиот доход од своите мали и нерационално обработувани имоти, државата преку бројните непосредни и посредни даноци и други давачки и такси зафаќала сè поголем дел од доходот на непосредните земјоделски производители. Даночните мерки и обврски не биле во согласност со материјалната и платежната способност на даночните образници. Даночите значително ја надминувале платежната способност на даночните обврзници и тие со сета тежина паѓале врз грбот на селанството, „оневозможувајќи го напредокот на земјоделството“. Според признанието дури и на самите органи на државната управа даночите станале особено во годините на економската криза од 1929—1933 година „тешки и неподносливи“²⁴.

Не можејќи да ги подмират своите даночни обврски селаните од сите краишта на Вардарска Македонија масовно започнале да бараат од тогашното министерство за финансии да се изврши ревизија на бонитетот на земјата, односно пониско класирање на парцелите, со што би се намалил катастарскиот чист приход, а соодветно на тоа и наложениот данок. Во фондovите на Министерството за финансии при Архивот на Југославија, се наоѓаат мошне голем број вакви барања испраќани од селаните до среските даночни управи под кои подпаѓале селските населби, до катастарското одделение при финансиската дирекција на Вардарска бановина во Скопје или директно до катастарското одделение при Министерството за финансии на тогашна Југославија.

Селаните од повеќе селски општини во Кумановско се жалеле дека земјата била погрешно и неправилно класирана. Многу парцели биле разврстени во прва и втора класа, наместо во трета и четврта класа, каде што требало да бидат класирани според нивниот бонитет. Сета земја не била прегледана, а нејзината плодност не била детално испитана. Даночните службеници премногу високо ги процениле приходите од земјодел-

²³ Исто.

²⁴ Архив на Македонија, фонд на Банската управа, кутија 2, документ несигниран.

ските имоти на селаните. Голем број семејства плаќале данок на значително поголема површина отколку што фактички навистина поседувале²⁵.

Селаните од прилепското село Дрен во својата преставка до Министерството за финансии наведуваале дека поради тоа што шумите и селските утрини биле високо класирани тие веќе не биле во состојба да ги подмируваат своите даночни обврски. Од министерството се барало да отпочне постапка и да определи лице кое одново ќе изврши класирање на шумите и утрините, „бидејќи на овој начин селаните би се одрекле и би го продале и последното грло од својот добиток затоа што не се во можност да плаќат вакво големо задолжување“²⁶. Известувајќи го Министерството за финансии за истите тешкотии и неможноста да ги подмируваат своите даночни обврски, селаните од селото во истиот срез наедно соопштуваат дека високото даночно задолжување дало повод многу семејства да се иселат во Прилеп. „Ако ова и натаму продолжи и нам не ни се намали задолжувањето — се вели натаму во претставката — ние сме принудени да се иселиме од селото и да бараме средства за нашето издржување“²⁷.

На високо класирање на парцелите, при што големи парцели неплодно земјиште биле класирани како плодни, се жалеле и селаните од Кичевските села Шутово и Белица. Во претставката на селаните од Шутово, меѓу другото, се велело, дека „селската шума и утрина се премногу оптоварени со основен данок, а во врска со тоа и со други давачки“²⁸. На барање на селаните од Белица Министерството за финансии ја задолжило финансиската дирекција на Вардарска бановина да изврши ново премерување и класирање на парцелите, утрините и шумите. Споменатата финансиска дирекција преку своето катастарско одделение ја извршила бараната ревизија, но положбата не се подобрила. Одново биле направени редица пропусти. Класите кај низа парцели, пасишта и шуми останале неизменети²⁹.

Селаните од штипското село Црешка, кои за неплодната утрина на име данок и други давачки плаќале годишно по 25 000 динари, односно два пати повеќе отколку за ораничната површина, го молат Министерството за финансии да испрати еден службеник кој ќе изврши ревизија на класираното земјиште и ќе ги издвои неплодните површини на селската утрина кои не можеле да се ползуваат за никаква намена, наспомнувајќи истовремено дека сите селани се западнати во една таква тешка и безизлезна положба што одвај одговараат на обвр-

²⁵ АЈ, МФ, 35—75.

²⁶ АЈ, МФ, 39—79.

²⁷ Исто.

²⁸ АЈ, МФ, 37—77.

²⁹ АЈ, МФ, 38—78.

ските спрема државата. При сета бедна и тешка материјална состојба селаните биле согласни да ги поднесат сите трошоци во врска со бараната ревизија³⁰.

Барања за ново катастарско премерување на обработливите површини, шумите, пасиштата и селските утрини уследиле и од селата на Долно Полошки срез. Висок данок на име пасишта плаќале 250 домаќинства на селото Пирок, иако површините регистрирани како пасишта, во својот најголем дел, претставувале мочуришта. По извршената ревизија било најдено дека многу пасишта навистина не одговараат на класите определени при катастарското премерување и утврдувањето на бонитетот на земјиштето³¹. Даночните долгови на селаните од гостиварското село Врпчиште сè повеќе се наголемувале и пренесувале за наредните години. Селаните се нашле во состојба кога веќе не можеле да го плаќаат данокот. Подрачјето било пасивно, а селаните главно печалбари, поради што барале ревизија на културите и класите и намалување на катастарскиот чист приход и данок³².

Во Кавадаречки срез големи пропусти биле направени и при катастарското премерување на парцелите. Премерувањето најчесто било вршено „од око“³³. Во Струмичко никој од селаните не бил во состојба „да одговори на своите обврски, т.е. да го плаќа определениот данок“. Ако може да им се верува на извештаите во кои селаните се жалат на големината на данокот, земјоделските производители од овој крај не биле во состојба да го платат данокот дури и кога би им бил продаден „сиот имот и добиток“³⁴.

6. Некои белези и проблеми на сточарството

Сточарството, по земјоделството, претставувала најзначајна гранка на селското стопанство на Вардарска Македонија. Ситниот добиток, а пред сè бројните стада овци, обезбедувале, покрај големи контингенти за извоз, исто така, и квалитетна волна, кашкавал, масло и завидни количини кожи неопходни како сировини за развиената кожарска индустрија и за извоз. Стопанското значење на сточарството се изразуvalo и во фактот што во услови на примитивен начин на обработување на земјата и речиси целосно непознавање и неползување на индустриското ѓубриво, добиточното ѓубриво се јавувало како неопходно потребно за наѓубрување и за збогатување на хранливите состојки на испоснетата земја³⁵.

³⁰ АЈ, МФ, 40—80.

³¹ АЈ, МФ, 35—75.

³² Исто.

³³ Исто.

³⁴ АЈ, МФ, 39—70.

³⁵ АЈ, МТИ, 296—905.

Она што Пелагонија, Овче Поле, Кумановско, течението на Брегалница и другите котлини значеле за развитокот на земјоделството, тоа Шар Планина, Кораб, Бистра, Даутица, Кајмакчалан, Пелистер, Беласица и другите планини значеле за развитокот на сточарството. Посочените и другите планински масиви располагале со пространи падини прекриени со густа и висока трева богата со белковини и други состојки полезни за исхрана на добитокот. Климатските и географско-почвените услови биле погодни особено за одгледување на ситен добиток и посебно на крупни стада со овци³⁶.

За разлика од порано, времето пред Балканските и Првата светска војна, односно пред распарчувањето и насилната поделба на Македонија и воспоставувањето на новите неприродни граници, кога сточарите од овој дел на Македонија преку зимските месеци масовно ги спуштале своите стада во пониските и потоплите краишта на Егејска Македонија, каде што и преку зима можеле да бидат напасувани, во изменетите услови меѓу двете светски војни сточарите од повисоките планински предели на Вардарска Македонија, каде што преку зима зафаќале големи врнежи од снег, биле принудени да зимуваат со своите стада на котлините и долините во границите на самата Вардарска Македонија³⁷.

И покрај тоа што било застапено со бројни и крупни стада овци, сточарството, како и земјоделството, исто така, било неразвиео, екстензивно, со ниски приноси и исправено пред крупни пречки и тешкотии кои го оневозможувале неговиот побрз развиток. Одгледувањето на стадата се потпирало главно врз пространите летни планински пасишта и зимските пасишта во котлините и долините, со мошне слаба исхрана на овците преку зимските месеци со висококалорична храна (зоб, крма, сено и др)³⁸. Остварените количества и обезбедуваните контингенти на сточарски производи за извоз, како и во земјоделството, биле само благодарение на бројната застапеност на сточниот фонд и посебно на стадата овци.

Повиканите државни инстанци не воделе доволно сметка за разрешување на проблемите и за унапредување на сточарството. Прашањето на пасиштата не било решено. Големи комплекси под пасишта, особено во планинските предели, со векови ползувани од сточарите, биле прогласени за државна сопственост. Настанале сериозни нарушувања во дотогаш утврдениот систем на закупување на овие пасишта од страна на сопствениците на стадата. Биле одгледувани ниско-приносни раси овци за чие вкргстување соодветните служби, исто така,

³⁶ Исто.

³⁷ Исто.

³⁸ Исто.

не правеле речиси никакви напори. Не постоела ниту развиена ветеринарска служба за спречување и искоренување на бројните болести и зарази од кои страдале стадата³⁹.

³⁹ Исто.